

**Суспільні процеси початку ХХ ст.
в осмисленні наддніпрянської інтелігенції**

Ярослав Платмір

ORCID: 0000-0001-8205-7286
ResearchID: Q-4142-2018
metsepman91@gmail.com

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, Україна*

Анотація. На рубежі XIX–XX ст. Україна не мала національної держави, була розділена на два великі регіони, які входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій. Українській інтелігенції доводилося жити й творити у складних політичних умовах, нерідко йти на дуже суттєві компроміси з російськими імперськими силами, котрі були репрезентовані і чиновництвом, і порівняно численнішими інтелектуальними колами. Еволюція української національної ідеології відбулася під впливом європейських ідей. Вони, що правда, полонили думки досить незначного числа гуманітаріїв, більшість яких займалася здебільшого вивченням етнографічно-фольклорних сфер народного (селянського) життя, тобто, знову ж таки, переймалася досить обмеженим колом питань. На початку ХХ ст. у Наддніпрянщині основну увагу українська інтелігенція приділяла соціально-культурному, національному, регіональному, меншою мірою економічному та соціальному життю. Такий вибір між «культурою і політикою» виявився надто обмеженим. В умовах, коли багато сил потребувало вирішення внутрішніх (партійних, міжособистісних та ін.) проблем, локальна за своїм масштабом орієнтація помітно послаблювала вплив інтелектуалів на суспільство, селянство зокрема. Українська інтелігенція небезпідставно претендувала на роль основної рушійної сили національного ствердження, налагодження зв'язків між західними («підавстрійськими») і східними («підросійськими») громадами, але вона мало що робила для свого авторитету серед широких верств населення, простоліду, що в нових історичних умовах було помилкою.

Ключові слова: суспільство; інтелігенція; селянство; культура; політика.

Надійшла до редколегії 30.08.2018

Прорецензована 18.10.2018

Рекомендована до друку 13.11.2018

**Social processes at the beginning of the 20th century
in understanding of the Dnipro Ukraine's intellectuals**

Yaroslav Platmir

ORCID: 0000-0001-8205-7286

ResearchID: Q-4142-2018

metsepman91@gmail.com

*Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, Ukraine 18031*

Abstract. At the turn of the 19th and 20th centuries Ukraine did not have a national state, was divided into two large regions, which were part of the Russian and Austro-Hungarian empires. Therefore, Ukrainian intellectuals had to live and work in difficult political conditions, often going to very substantial compromises with imperial forces, represented by both Russian officials and comparatively more numerous Russian intellectual circles. This had a significant impact on the nature and tasks of the Ukrainian movement, substantially corrected both tactical steps and a general strategic course towards its own autonomy and statehood. It is important to note that the evolution of Ukrainian national ideology took place under the influence of European ideas. They, however, captured the thoughts of very narrow circles of humanitarians, most of whom engaged in the study of ethnographic and folklore spheres of peasant life, and therefore, were concerned about a relatively limited range of issues. At the same time, the comprehension of the past and present problems took place against the background of the involvement of a new generation of public figures in the movement. In the territory of Naddniproshchyna, it was formed in conditions of rapid modernization, while maintaining the imperial (autocratic) system of power. After analyzing all the key aspects of the proposed problem, the author came to the conclusion that in relation to social processes (realities) at the beginning of the twentieth century in the Naddniproshchyna, the Ukrainian intelligentsia focused on socio-cultural, national, regional, and, to a lesser extent, economic and social life. The choice between «culture and politics» was too limited. In a situation, where many forces needed to solve internal (party, interpersonal, etc.) problems, such a local orientation significantly weakened the influence of intellectual circles on society, particularly the peasantry. At that time, when the Ukrainian intelligentsia claimed to be the main driving force of national affirmation, the establishment of ties between the Western (sub-Austrian) and the Eastern (sub-Russian) communities, it did little to its influence among the general population, the common people, that was a gross mistake in the new historical conditions.

Keywords: Society; Intelligentsia; Peasantry; Culture; Politics.

Received 30.08.2018

Reviewed 18.10.2018

Accepted 13.11.2018

Постановка проблеми. На рубежі XIX–XX ст. Україна не мала національної держави і була розділена на два великі регіони, які входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій. Тому українській інтелігенції доводилося жити й творити у складних політичних умовах, нерідко йти на дуже суттєві компроміси з імперськими силами, котрі були репрезентовані і можновладним чиновництвом, і порівняно численнішими інтелектуальними колами. У свою чергу, це накладало відбиток на характер і завдання українського руху, суттєво коригувало як тактичні кроки, так і загальний стратегічний курс на власну автономію і державність. Важливо зазначити, що еволюція національної ідеології відбувалася під впливом європейських ідей. Вони, щоправда, полонили думки досить вузьких кіл гуманітарної інтелігенції, яка займалася здебільшого вивченням етнографічно-фольклорних сфер народного (селянського) життя. Однією з перших сходинок до модернізованого національного самоусвідомлення українців стала академічна «боротьба» за історичну спадщину.

Осмилення минувшини та водночас актуальних для кінця XIX – початку XX ст. суспільних процесів відбувалося на тлі залучення до руху нового покоління громадських діячів. На теренах Наддніпрянщини воно формувалося в умовах швидкої модернізації, за одночасного збереження імперської (самодержавної) системи влади. Вона дедалі більше перетворювалася в гальмо суспільного розвитку, що призводило до зростання революційних настроїв і політизації громадського життя. Українофільство помітно втрачало свою національно-мобілізуючу функцію – уже в 1890-х рр. воно викликало у прогресивної частини діячів різку критику. Вважаємо, що осмилення суспільних процесів у Наддніпрянщині початку XX ст. виправдано досліджувати в контексті комплексу всіх змін, які були пов'язані з формуванням нової генерації українських інтелектуалів.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Історіографія проблеми видається нам досить численною, хоча й здебільшого фрагментарною, тому увагу звернемо лише на положення та висновки останніх публікацій. Отже, люди розумової праці Наддніпрянщини були ініціаторами громадсько-політичних процесів, які, крім іншого, намагалися зрозуміти, описати, вивчити, осмислити селянський світ. «З середини XIX до початку XX ст. українська інтелігенція відіграла визначальну роль у пошуках шляхів українства до соціального й національного оновлення», – так починає свій розділ «Особливості світоглядних цінностей української інтелігенції XIX – початку XX ст.» С. Світленко [9, с. 110]. А С. Даниленко, досліджуючи, у свою чергу, національно-культурне відродження цього самого періоду, зазначає, що «характерною особливістю українського історичного процесу була перервність державної традиції. Тому носіями української культури впродовж століть виступали не тільки держані інституції – національна школа, уні-

верситети, наукові товариства, релігійні організації, громадські об'єднання, а й дворянські, старшинсько-шляхетські й інтелігентські родини» [3, с. 119].

У прагненні з'ясувати роль інтелігенції в осмисленні суспільних процесів, зокрема складної еволюції села, звертаємо увагу на модернізаційні процеси, які передбачали значні зміни, вимушений відхід від традиціоналізму до якісно нового, «сучасного» способу життя. Як зазначає О. Михайлюк, «у ХХ ст. селянські суспільства переживали масове вторгнення ринкових відносин, і це викликало в них сильну суспільну реакцію, яка нерідко приймала форму бунтів і повстань, спрямованих на захист традиційного укладу... Розселення сільського господарства, села – об'єктивний соціально-економічний процес, який відбувається в сучасному індустріальному суспільстві, незалежно від втручання політичних структур, яке може бути дуже різним і за напрямком, і за формами, і за результатами. В усьому світі сільське господарство і селянство переживають процеси глибокої трансформації. Відбувається структурна перебудова, скрізь сільське господарство зіштовхується з ринком. Модернізація завжди хвороблива для селян. Досвід показує, що вони найчастіше стають заручниками і жертвами суспільства, яке спрямовується до міської цивілізації» [6, с. 180–181].

У свою чергу, канадський дослідник М. Буркард окреслює своє бачення проблеми так, що роль української інтелігенції Наддніпрянщини помітно мінімізується: «Підхід Російської імперії до поводження з багатонаціональною імперією слугує як цікавий контрапункт відносно лібералізму Габсбурзької держави, а також говорить про те, яку саме роль відігравали держави в формуванні селянської свідомості. У випадку з Росією, політичні інтереси в Санкт-Петербурзі були безпосереднім чинником провалу розвитку націоналістичних настроїв в сільській місцевості... У країні, в якій символічне представництво влади було покладено на одну людину, і будь-які розходження в політизації рухів були негайно скасовані, легко зрозуміти, що поширення будь-якої національної самосвідомості серед селян підросійської України було випадковим і непослідовним, у кращому разі. Як результат, політична свідомість українців під владою Росії сильно відрізнялася від галичан чи буковинців, і тому проблематично приписувати їм подібну політичну спадщину як у їхніх сусідів» [10, с. 48–49].

Мета дослідження полягає в тому, щоб дослідити роль Наддніпрянської інтелігенції в осмисленні суспільних процесів, принагідно показати її ставлення до найчисленнішої верстви населення – селянства.

Виклад основного матеріалу. Формування світоглядних цінностей науково-педагогічної, освітянської, літературної, мистецької, лікарської, військової й технічної інтелігенції Наддніпрянщини, що об'єднала вихідців із місцевого та прибулого дворянства, духівництва й рі-

зночинства, відбувалося під впливом різноманітних чинників. З одного боку, це традиції Просвітництва й Романтизму, історичні процеси лібералізації, демократизації та національного самоусвідомлення, які охопили не тільки країни Європи, а й Америки, з іншого — це слов'янські впливи, насамперед російської та польської культури, відповідно — соціуму й політикуму. Не менш важливими видаються процеси власне українського соціо- і націотворення, що розвивалися в непростих конкретно-історичних умовах: відсутності власної держави, роз'єднаності народу кордонами двох імперій, утисків щодо національної освіти, науки та культури з боку імперських режимів.

На генезу світоглядних засад української інтелігенції додатково впливали різні ментальні традиції. Це зумовило той факт, що її духовно-культурний світ ґрунтувався як на загальнолюдських, так і етнонаціональних цінностях [9, с. 110–111].

Зміцнення етнокультурних основ, створених і збережених попередніми поколіннями, було наслідком і джерелом зростання національної свідомості інтелігенції, демократизації її складу, розширення соціальної бази українського руху. До складу української інтелігенції порівняно активніше вливалися представники заможних верств села і середніх верств міста. Відповідно посилювався соціальний, генетичний зв'язок із селянством — носієм етнокультурних звичаїв і традицій, а також з тими категоріями населення, які були тісно пов'язані з селом, — сільськими вчителями, священиками, земськими діячами тощо. Під впливом об'єктивних і суб'єктивних обставин етнічна самосвідомість інтелігентів — вихідців із селянської верстви — поволі трансформувалася в національну свідомість. На той час інтелігенція досягла вже такого рівня розвитку, що в її середовищі склалися соціально-історичні передумови для відтворення й передачі національно-культурних традицій від одного покоління до наступного. Спадкове володіння духовними національно-культурними цінностями збільшувало потенціал і посилювало вплив окремих родин на культурне життя України, процес його піднесення як такий. Родини Єфремових, Грушевських, Матушевських, Рильських, Чикаленків, Дорошенків, Дурдукіських, Антоновичів, Кониських, Симиренків, Яхненків, Терещенків, Драгоманових, Косачів перебували в авангарді цих змін [3, с. 126].

У передмові до збірки статей «Сто літ» М. Грушевський так окреслив завдання інтелігенції в житті суспільства: «...Приходить час, крайній час забратись до докладнішого висвітлення не тільки тих ефектовніших сторін, але й тої сірої буденщини тяжкого й трудного походу — не самих провідників, а й української обивательщини і всієї української маси в напрямі нинішніх командних позицій. Висвітлити економічні й соціальні підстави сього процесу. Прослідити перетворення в ідеологічні формули сих реально даних передумов розвою рухової сили мас. Вияснити взаємовідносини ріжних соціальних верств

і течій. Не тільки тяжкий і повільний процес виконання командних гасл сього походу, але і всякання їх в обивательські верстви й народні маси, і ті економічні й соціальні обставини, що сьому процесові сприяли або його гальмували.

У формальніших обставинах культурного життя сей процес ілюструється в значній мірі автоматично даними матеріялами щоденної преси й тою масою буденної обивательської літератури, що переломлює й перетравлює в собі провідні ідеї корифеїв літературного й громадського руху, служить мірилом їх впливу й дієвої енергії, дає образ настроїв ширших інтелігентських кругів і мас людности, зростання їх рухової сили та виясняє її підоснови. Але в нас на Україні, особливо Україні Східній «Великій», або «Наддніпрянській» — таких нормальних обставин виявлення сього процесу не було. Не тільки в порівнянню з Західною Європою, а навіть коли поставити її поруч з Західною Україною, маємо в тім велику різницю на її некористь! Преси і взагалі періодик не було. Через цензурне ухо пролазив і виходив на світ тільки невеликий відсоток того, що призначалося до друку, і цілком пропадала переважна його частина. Можливості виявів настроїв і домагань громадянства були зведені до мінімум — аж до самої революції 1905 року, або її передоднів» [4, с. IV]. Очевидно, що песимізм історика не був абсолютним. Грушевський бачив і позитивні зрушення. Щоправда, схильний був і їх оцінювати критично: «...Те, що досі зроблене в нас у сім напрямі, дуже невелике. «Основа», «Кіевская Старина», «Зоря», «Жите і Слово», «Літературно-Науковий Вістник», «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», «Записки Українського Наукового Товариства в Київі», «Україна» 1907 і 1914 року, «Українская Жизнь», «Наше Минуте» й інші зовсім уже ефемерні, на жаль, проби літературно-історичної періодики, могли здебільшого тільки прихапцем докидати до нашого історично-літературного запасу більші або менші жмутки сього дорогого й пильно-потрібного матеріялу» [4, с. IV–V].

Думка М. Грушевського для нас корисна, бо вона є своєрідним показником осмислення одним із яскравих представників тогочасної інтелігенції суспільних процесів (цим виправдовуємо значний обсяг наведеної цитати). Для її кращого розуміння процитуємо розлогі витяги з його статті «Україна и украинство», опублікованої в журналі «Українская жизнь» за 1912 рік: «Під впливом ідей романтичного народництва, що розповсюджувалися в українському суспільстві... це суспільство схильне було перебільшувати самодостатність і імунітет народного життя... Воно готове було дивитися на все багатство етнографічного змісту українського народного життя, на всі ці яскраві колоритні плями матеріальної культури: на вражаюче багатство писемності, на оригінальний склад психо-фізичного українського «обличчя», що так різко відрізняло українське народне життя від життя великоросійського — з одного боку і від польського — з іншого, як на якусь

еманацію внутрішньої народної сутності. Воно схильне було перебільшувати відчуженість народу від життя інтелігентських класів і її вплив, перебільшувало оригінальність елементів народного життя, народної культури, народної словесності, народного права, часто досить залежних, даючи дійсну оцінку лише в своїх поєднаннях. Це буда однобокiсть, крайнiсть в протилежний бiк, як крайнiстю було негативне вiдношення до iсторичного минулого i його представникiв i не досить суворо оцiнка їхнiх полiтичних прагнень.

Для теперiшнього українознавства i теперiшньої української інтелігенції все це по великому рахунку – вже безповоротно пройдене. Ми не маємо причин гидливо вiдвертатися вiд свого минулого. Несприятливі історичні умови були причиною, чому в минулому у нас не склалися такого яскравого, кристалiчного поняття нашої національності, як це мало місце у багатьох інших, народiв з бiльш сприятливими умовами; але ми бачимо, що в ті моменти, коли народне життя мало змогу самовизначення, не було нестачі в прагненнях до полiтичного, державного життя, – i що важливіше, – нема нестачі в можливостях до такого життя, експромтом створюваних i засоби, i форми для неї. З iншого боку, нам нема необхідності жити мiстичною вірою в сокровенну силу народу «вiд себе», яка створює суще з не суцього. У нас є вже справжнє, досить реальне – весь український рух, котрий виник протягом останнiх десятилiть, зi своїми досить реальними надбаннями. В цьому сенсі сучасне українське суспiльство стоїть в умовах, без сумнiву, бiльш сприятливих, нiж поколiння, що базували свою віру лише на тисячах народних пiсень, красі українських мелодiй i мiльйонах мертвої етнографiчної маси. Воно може бiльш тверезо i об'єктивно вiдноситися до свого національного надбання i умов його розвитку.

Але, не подiляючи захопленя романтичного народництва, сучасні представники українського руху i всі, хто ними цiкавиться, звiсно ж повинні враховувати факти української етнографiчної статистики, наявність величезної згуртованої колонізацiйної маси i суцiльної національної територiї, як обставини, поряд з історичними умовами українського минулого, котрі обумовлювали певним чином подальший напрямок українського життя i української думки» [2, с. 13–15].

Як можна переконатися з розмислiв М. Грушевського, українські селяни, які мешкали в пiдросiйській Україні, мали набагато нагальнiші проблеми, нiж участь в «абстрактній полiтичній спiльноті». Пiсля звiльнення у 1861 р. колишні крiпаки бiльше не були юридично залежними, але водночас страждали як вiд численних обмежень у правах, так i вiд малоземелля та безгрошiв'я. Крихиті ділянки землі часто були єдиною «втіхою», бо вiд держави (чиновництва) чекати бажаної пiдтримки не доводилося. Заодно ринок «пригнiчував» селянина пiдвищеними цiнами на купiвельні товари i заниженими – на вирощене

збіжжя. А значний приріст населення, що посилював соціально-економічні негаразди, змушував шукати джерела існування в містах, де більшість селян виявилася «мало конкурентоспроможною для отримання робочих місць» [10, с. 49–50].

Власне в пореформений період розпочався процес «загибелі села», котрий розтягнувся більше ніж на століття. Явище не було спонтанним – традиційне суспільство зазнало краху «завдячуючи» все тій же модернізації, нав'язаній міською цивілізацією. Вона виявилася руйнівною для патріархальних устоїв села, селянської спільноти та частини її культури. У тій формі, в якій модернізація відбувалася в Наддніпрянщині початку ХХ ст., вона об'єктивно «вела до розселення» [6, с. 181].

Загалом суспільні процеси вели до політизації українського національного руху. Утворювався спектр політичних партій націонал-демократичного, націонал-консервативного та соціал-демократичного напрямків, формувалася ідеологія українського націоналізму, котра «стала виразником нової, самостійницької течії в українському русі» [9, с. 114].

Можна стверджувати: вже 1890-ті рр. характеризувалися тим, що до патріотичного руху залучалося дедалі більше молодих українців, котрі рішуче виступали за зміни, порушуючи питання оптимізації національного та соціального розвитку. Учасники молодіжних гуртків сміливіше й рішучіше за старогромадівців ставили на порядок денний українське національне питання, намагалися віднайти шляхи та форми його розв'язання. Характерно, що вони порушували соціальні й політичні проблеми, вказували на методи їхнього вирішення здебільшого в дусі радикально-демократичних ідей, що тоді поширювалися на теренах імперії. Назріли розбіжності стосовно стратегії українських перспектив. Київська громада відмовилася від культурно-політичної стратегії М. Драгоманова, не підтримала проавстрійську політику В. Антоновича та О. Кониського, лишилася на позиціях певної культурницької невизначеності. Загалом старше покоління громадівців цікавило скасування Емського указу, все інше вони сприймали за щось другорядне.

За таких умов у середовищі громадівців відбувся конфлікт поколінь. Сутність його була в тому, що лише культурницька діяльність, котру підтримувало старше покоління національного руху, не задовольняла молодших представників, котрі розпочали громадську діяльність у 1890-х роках. До всього ж, старогромадівці не мали власної чіткої політичної програми, тоді як українських рух на Галичині успішно розвивався, водночас уже діяло багато російських соціалістичних нелегальних організацій. Молода ж генерація створила перші українські групи з чіткими політичними вимогами [7, с. 140].

Влітку 1891 р. в Каневі студенти М. Базькевич, М. Байздренко, В. Боровик та І. Липа створили таємне товариство «Братство тарасівців». Тарасівці критикували українофілів за їхню кабінетну любов до українського народу, відрив від соціальних реалій: бідності, економічного й духовного занепаду. Своє завдання бачили в тому, аби «з українофіла зробити свідомого українця». Український рух розуміли як «культурно-політичну» справу, яка повинна створити альтернативу російському революційному рухові, щоб зашкодити переходу молодих українців до його організації. Водночас вони говорили про українців як про окрему самостійну націю і називали себе «інтелігентами загальноросійськими», наголошували, що стоять за повну автономію усіх народів, які входять до Російської імперії. Утворення братства засвідчило прихід до українського руху нового покоління інтелігенції, реально «ближчого до народу», пройнятого соціальними і політичними настроями [8, с. 375].

На початку 1896 р. у Києві І. Стешенко та Леся Українка створили першу українську соціал-демократичну організацію з одноіменною назвою «Українська соціал-демократія». Того самого року було започатковано таємне товариство «Україна молода», до складу якої увійшло 22 громади з різних міст України. У 1896–1897 рр. відбувалася полеміка між Лесею Українкою та І. Франком з питань тактики українського громадсько-політичного руху, що свідчила про суттєву зміну характеру українського руху, його «невпинну політизацію» [8, с. 376].

Нове покоління української інтелігенції більше тяжіло до масштабних форм об'єднання, радикальних дій, фактично – до політизації культурницького руху, утворення політичних організацій. Суттєвим кроком у цьому напрямі стало створення в 1897 р. в Києві таємної організації, яка стала основою майбутньої Загальноукраїнської безпартійної демократичної організації (ЗУБДО). Ініціатори її фундації підтримали і молоді, і старі громадівці. Серед засновників організації були С. Єфремов, В. Дурдуківський. Керівництво організацією здійснювала Рада, яку в різні роки очолювали композитор М. Лисенко, історик В. Антонович. Її активними членами були Ф. Матушевський, О. Лотоцький, В. Доманицький, В. Страшкевич, В. Прокопович. Вони згуртували значні творчі сили, що дало можливість суттєво активізувати друк україномовних книг – від суто інформативних до популяризаторських і культурно-просвітницьких. Друковане слово «сприяло розширенню масштабів національно-культурного руху» [3, с. 126].

Українські інтелектуали виявляли інтерес до робітничих страйків, не меншою мірою – до селянських виступів. Це додатково підштовхувало їх до висунення політичних гасел. У 1903 р. ЗУБДО розробила проєкт програми, головними ідеями якої було проголошення автономії України та інших національних окраїн (регіонів) Російської

імперії, широке запровадження української мови в усіх школах Наддніпрянщини, передусім у судочинстві, адміністративних справах тощо. Восени 1904 р. на базі ЗУБДО була утворена Українська демократична партія, яка об'єднала переважно «культурників» – помірквану частину інтелігенції. Однак на той час українське питання вже вийшло за межі національно-культурного. Воно не могло бути вирішене без розв'язання політичних і соціально-економічних проблем.

Українське питання перебувало в центрі громадсько-політичного життя Наддніпрянщини з початку ХХ століття. Українські діячі, виступаючи за ліквідацію усіх форм соціальної несправедливості, домагалися безоплатного загального навчання рідною мовою у школах, права користуватися нею у пресі, на сцені, у державних установах. У цьому, як не дивно, вони знайшли підтримку вчених Російської академії наук. Її члени Федір Корш, Олексій Ахматов та ін. склали ґрунтовну письмову доповідь, винесли її на розгляд загальних зборів академії, а коли заручилися їхньою підтримкою, надіслали до уряду. Учені категорично вимагали дозволити українцям офіційно використовувати рідну мову, друкувати нею книжки. Водночас прогресивна російська преса розгорнула широку кампанію за скасування урядових обмежень 1863 та 1876 рр. щодо української мови. В газетах публікувалися довгі списки осіб, у тому числі робітників і селян, котрі вимагали свободи українському слову. Остаточно питання було вирішено під тиском масових страйків, демонстрацій і мітингів. Як відомо, маніфестом від 17 жовтня 1905 р. «цар обіцяв запровадити політичні свободи», зокрема й свободу слова [1, с. 131].

У статті «О национализме вообще и украинском движении в частности» А. Луначарський так описував суспільно-політичну ситуацію, котра склалася після революційних подій: «Звертаючись зокрема до українського руху, який після 1905 року врешті і в російській частині України починає набувати масового характеру і зростати тепер, незважаючи на перепони, я повинен одразу сказати, що жоден національний рух не викликає в мене суб'єктивно скільки палких симпатій. На це є, як я вважаю, і суспільні, і особисті причини. Але і тут з самого початку наштовхуєшся на такі явища, котрі змушують замислитися і в будь-якому разі побажати передовому українству можливо більших успіхів у справі вказаній і Шевченком, і Драгомановим поєднання любові до свого народу і служіння йому з духом гуманізму і служіння загальнолюдським ідеалам. Говорити про той відтінок українофільства, котрий вже тепер здається просякнутим націоналістичною злістю і відкрито пишається своїм антисемітизмом, я не буду» [5, с. 15]. Двозначна й, на наш погляд, непослідовна позиція Луначарського є зрозумілою, особливо якщо зважити, що невдовзі він з гордістю писатиме, що народився в «русской семье» (до речі, у Полтаві), а з плином часу стане засновником та ідеологом так званої «пролетарської літератури», радянським партійним і державним працівником.

Революція 1905–1907 рр. зняла значну кількість обмежень з української культури, що сприяло інтенсивному розвитку видавництва, преси, діяльності «Просвіт». Українська інтелігенція Наддніпрянщини звертала увагу на соціально-економічне становище населення, що слугувало своєрідним засобом консолідації громад.

У 1906 р. царський уряд запровадив аграрну (столипінську) реформу, котра сприяла переходу землі у приватну власність селян. Уже не було щорічного перерозподілу ґрунтів, і навіть коли селянин переселявся до іншого села чи міста, громада та сторонні особи тепер «не були зобов'язані купувати залишену ним землю» [10, с. 50–52].

Проте проблема консолідації українського селянства (ширше – спільноти, нації) не була вирішена, що виявлялося в низькому рівні станової та національної ідентичності, селян у першу чергу. Крім того, неписьменність більшості населення перешкоджала формулюванню спільних потреб, що негативно позначалося на політичному житті. Скажімо, голосування за національну партію селянами не означало повної згоди з усіма аспектами їхньої платформи. Якщо партія доступно пояснювала свої вимоги й говорила про потребу радикальної земельної реформи, то логічним було, що селяни голосували за неї, незважаючи на інші елементи, позаяк більшість політичних організацій «не робило навіть цього» [10, с. 53–54].

В українському національному русі царизм вбачав основну загрозу «російській православній цивілізації». З початком реакції більшість здобутків революції було втрачено. У 1908 р. Сенат оголосив україномовну культуру й освітню діяльність шкідливою для імперії, навіть такою що загрожувала громадськості. Загроза нависла над «Просвітами», українськими бібліотеками, друкарнями. 1910 р., за наказом уряду Столипіна, було закрито українські культурні товариства, видавництва, заборонено продавати українські книги, створювати будь-які неросійські клуби та проводити вечори й концерти, читати лекції українською мовою. Згодом Микола II заборонив українську пресу. Протягом 1905–1912 рр. Міністерство освіти Російської імперії закрило в Україні 12 приватних гімназій, звільнило велику кількість директорів і вчителів. VII дворянський з'їзд у Москві прийняв постанову про неприпустимість вживання «інших мов» у навчальних закладах Росії. Аж до 1917 р. місцевим чиновникам доплачували 50 % до заробітної плати за «обрусение края».

Висновки. Успільні процеси початку ХХ ст. у Наддніпрянщині відбувалися в умовах активізації українського національного руху. Зростаючий прошарок національно свідомої інтелігенції ставив перед собою нові складні завдання. Виконати їх означало витримати й виграти бій на кількох стратегічних напрямках, серед яких – протистояння імперському великодержавному тиску та зміна парадигми власне самого українського руху з культурно-просвітницького на політичний.

Прискіпливий аналіз проблеми засвідчує, що молода генерація української інтелігенції мала відносний успіх на обох фронтах. Стосовно інтересу до суспільних процесів, то основну увагу інтелігенція приділяла соціально-культурному, національному, регіональному, меншою мірою економічному та соціальному життю. Вибір між «культурою і політикою» виявився надто обмеженим. В умовах, коли багато сил потребувало вирішення внутрішніх (партійних та ін.) проблем, така локальна за своїм масштабом орієнтація помітно послаблювала вплив української інтелігенції на суспільство, селянство зокрема. У той час, коли українська інтелігенція небезпідставно претендувала на роль основної рушійної сили національного ствердження, налагодження зв'язків між західними («підавстрійськими») і східними («підросійськими») українцями, вона мало що робила для свого авторитету серед селянства, що в нових історичних умовах було грубою помилкою.

Бібліографічні посилання

1. Верстюк, В. Ф., Горобець, В. М. та Толочко О. П., 2004. *Українські проекти в Російській імперії*. Київ: Ін-т історії України НАН України.
2. Грушевський, М., 1912. Украина и украинство. *Укр. жизнь*. Москва, № 1, сс. 11–28.
3. Даниленко, С., 2013. Українська інтелігенція в русі за національно-культурне відродження (друга половина XIX – початок XX ст.). *Укр. іст. зб.*, вип. 16, сс. 119–130.
4. Грушевський, М., ред., 1927. *За сто літ*. Матеріали з громадського й літературного життя XIX і початків XX століття. Київ, кн. 1.
5. Луначарский, А., 1912. О национализме вообще и украинском движении в частности. *Укр. жизнь*. Москва, № 10, сс. 9–22.
6. Михайлюк, О. В., 2011. Модернізація і доля селянства України у XX ст. *Гілея*, № 50, сс. 180–185.
7. Радчук, А. О., 2008. Роль української інтелігенції в громадсько-політичному житті Наддніпрянської України наприкінці XIX – на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, вип. 15.
8. Реєнт, О. П., 2003. *Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.)*. Київ.
9. Світленко, С. І., 2007. *Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття*. Зб. наук. праць. Дніпропетровськ.
10. Burkard, M., 2014. *Speaking Bolshevik in Ukrainian: The Development of Peasant Consciousness and Bolshevik Ideas on Nation-Building in the Ukrainian SSR, 1900–1928*. A thesis submitted to the Faculty of Graduate and Postdoctoral Affairs in partial fulfillment of the requirements for the degree of Masters of Arts in European, Russian, and Eurasian Studies. Ottawa, Ontario: Carleton University. Available at: <<http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/18700/file.pdf>>.

References

Burkard, M., 2014. *Speaking Bolshevik in Ukrainian: The Development of Peasant Consciousness and Bolshevik Ideas on Nation-Building in the Ukrainian*

SSR, 1900–1928. A thesis submitted to the Faculty of Graduate and Postdoctoral Affairs in partial fulfillment of the requirements for the degree of Masters of Arts in European, Russian, and Eurasian Studies. Ottawa, Ontario: Carleton University. Available at: <<http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/18700/file.pdf>>.

Danylenko, S., 2013. Ukrayins'ka intelihentsiya v rusi za natsional'no-kul'turne vidrodzhennya (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Ukrainian intellectuals in the movement for national and cultural revival (the second half of the 19th – the early 20th century)]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zbirnyk [Ukrainian Historical Collection]*, issue 16, pp. 119–130 (in Ukrainian).

Hrushevskiy, M. ed., 1927. *Za sto lit: Materialy z hromads'koho y literaturnoho zhyttya XIX i pochatkiv XX stolittya [During a hundred years: Materials from the public and literary life of the 19th and early 20th centuries]*. Kyiv, book 1 (in Ukrainian).

Hrushevskiy, M., 1912. Ukraina i ukrainstvo [Ukraine and Ukrainians]. *Ukrainskaya zhizn' [Ukrainian life]*, no. 1, pp. 11–28 (in Russian).

Lunacharskiy, A., 1912. O natsionalizme voobshche i ukrainskom dvizhenii v chastnosti [About nationalism in general and the Ukrainian movement in particular]. *Ukrainskaya zhizn' [Ukrainian life]*, no. 10, pp. 9–22 (in Russian).

Mykhailiuk, O. V., 2011. Modernizatsiya i dolya selyanstva Ukrayiny u XX st. [Modernization and fate of peasantry of Ukraine are in XX of century]. *Gileya*, no. 50, pp. 180–185 (in Ukrainian).

Radchuk, A. O., 2008. Rol' ukrayins'koyi intelihentsiyi v hromads'ko-politychnomu zhytti Naddnipryans'koyi Ukrayiny naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [The role of the Ukrainian intelligentsia in the socio-political life of the Dnieper Ukraine in the late 19th and early 20th centuries]. *Problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st. [Problems of the history of Ukraine of XIX – beginning XX cc.]*, issue 15, pp. 138–142.

Reient, O. P., 2003. *Ukrayina v impers'ku dobu (XIX – pochatok XX st.) [Ukraine in the imperial day (XIX – early XX century)]*. Kyiv (in Ukrainian).

Svitlenko, S. I., 2007. *Svit modernoyi Ukrayiny kintsya XVIII – pochatku XX stolittya [The World of Modern Ukraine at the end of the 18th – beginning of the 20th centuries]*. Dnipropetrovsk (in Ukrainian).

Verstiuk, V. F., Horobets, V. M. and Tolochko, O. P., 2004. *Ukrayins'ki proekty v Rosiys'kiy imperiyi [Ukrainian projects in the Russian Empire]*. Kyiv (in Ukrainian).